Redaktör: Jarl Holmén, tel 08-790 34 64, e-post: jarl.holmen@lakartidningen.se

Cirkadisk – ett missbildat ord

ALVAR ELLEGÅRD
professor emeritus, Västra Frölunda

Ordet *cirkadisk* börjar sprida sig från den medicinska och biologiska facklitteraturen till allmänspråket. Vi får veta att växter och djur, även encelliga organismer, har en cirkadisk rytm som varierar med en period på ungefär ett dygn. Att denna rytm påverkas av dagsljus och nattmörker är naturligt. Men att människor som i experimentsyfte vistats i grottor månader i sträck ändå uppvisar denna grundläggande dygnsrytm är onekligen intressant.

Nu skall vi inte fördjupa oss i det biologiska problemet, utan ägna oss åt hur själva ordet uppstått. Nästan alla medicinare som jag har frågat är förbryllade. Cirkad – vad är det för något? Är det kanske grekiska – som monad, tetrad? Eller har det med cirkel att göra? Nästan ingen knyter an till det rätta svaret, som är de latinska orden *circa*, »ungefär«, och *dies*, »dag«, alltså »ungefär ett dygn« som vi konstaterade här ovan.

Cirkadiansk i Nationalencyklopedin

I Nationalencyklopedin (NE) står inte ordet cirkadisk. Men där finns en lång artikel om *cirkadiansk rytm*, där också den just nämnda ordförklaringen ges. Alldeles därefter finner vi också uppslagsordet *cirkannuell rytm*, med etymologin »av lat. *circa* 'omkring' och *annus* 'år'«, vilket således är bildat på likartat sätt som cirkadiansk.

Varför har då ordet cirkadisk bitit sig fast? Förklaringen är att svenska medicinare i allmänhet läser facklitteratur på engelska. Och där möter man ordet *circadian*, med betoning på stavelsen -ad-. Följaktligen tolkar den engelskkunnige ordet som circad-ian, i analogi med t ex arcadian, canadian. Så får man på svenska cirkad-isk. Naturligt, men fel.

Likartat på engelska, tyska och franska

I den stora amerikanska ordboken Webster's Third (2000) finns *circadian* i ett tillägg daterat 1993. Uttalet anges som väntat med betoningen på -ad-. Men intressant nog ger man också ett andrahandsuttal, med betoning på i (ē). Detta uttal har dock varken jag eller någon av mina medicinska sagesmän hört. Antagligen har författaren av artikeln – i likhet med NEs författare – försökt smyga in ett uttal som mer stämmer överens med ordets etymologi, som alltid i Webster's.

Hur är det i andra språk? Intressant är ryskan. I ett modernt rysk-engelskt lexikon (Elsevier, bd 4, 1990) finner vi *tsirkadnyj*: *circadian*. Etymologier ges aldrig i detta lexikon, och det ryska ordet måste tolkas som en helt naturlig överflyttning, ordled för ordled, av engelska circad-ian till ryska tsirkad-nyj. Med andra ord, den ryska ordboksförfattaren har gått tillväga på samma sätt som de svenska medicinarna. På sitt fackområde läser förstås båda engelsk facklitteratur, inte allmänna uppslagsverk.

I tyskan (Duden, bd 10, 1999) är man mer självständig. Där läser vi »*zirkadian* (auch *zirkadianisch*)«, vilket ju (med tysk betoning på -an) ger full rättvisa åt den underliggande ordstrukturen circadi-an. Etymologin förklaras också, som alltid i stora Duden.

På franska säger man *circadien*, och eftersom franskan lägger betoningen på slutstavelsen, kan ordet mycket väl tolkas på det etymologiskt riktiga sättet.

Slutsatsen blir: i svenskan bör vi här ansluta till det franska och tyska språkbruket. Rensa ut missfostret *cirkadisk*, och säg i stället *cirkadiansk*. Desto mer som mönstret redan finns i *cirkannuell*. Visserligen ett ännu ovanligare ord. Men faktiskt välskapt! •

Kommentar:

Ja visst, cirkadiansk bör det heta

Läkaresällskapets språkkommitté kan bara tacka Alvar Ellegård för hans etymologiska utredning med en helt övertygande motivering för *cirkadiansk*. Vi vill givetvis gärna medverka till att ersätta ett »missfoster« med en »välskapt« bildning och ställer oss sålunda helt bakom förslaget. Bengt Lindskog lovar att beakta detta i nästa upplaga av »Medicinsk terminologi«.

Nativiteten är hög i allmänsvenskan idag när det gäller latinska medicintermer, nya försvenskningar ser oupphörligen dagens ljus. Det är då viktigt att termerna blir välskapta redan på neonatalstadiet. Kanske kan det vara värt att nämna att *cirkadiansk* redan har två välskapta syskon: *infradiansk* och *ultradiansk*. Båda presenteras med ordentliga definitioner i Nationalencyklopedin.

En biologisk rytm kallas *infradiansk* om den har en lägre (*infra* = 'under') frekvens, alltså en större periodlängd än dygnet. Som exempel nämns kvinnans menstruationscykel. En *ultradiansk* rytm har följaktligen högre (*ultra* = 'över') frekvens. Hjärtrytmen, med dess *cirkasekundära* (denna term uppfinnes härmed) rytm, är ett påtagligt exempel.

Nationalencyklopedin har även varianterna *infradian* och *ultradian*. En nästan undantagslös regel bygger dock ut försvenskade former med ett *-sk*. Alltså satsar vi på ändelsen *-diansk* i alla tre fallen.

Hans Nyman
sekreterare i Svenska Läkaresällskapets kommitté för medicinsk språkvård